

Barbara Kołodziejska

BADANIA ETNOGRAFICZNE NA ZIEMI LUBUSKIEJ

Etnograficzne badania muzealne na terenie obecnego województwa lubuskiego mają ponad czterdziestoletnią historię. W okresie tym zmieniał się zakres merytoryczny prowadzonych prac, przybywało tematów i problemów, które trzeba było rozwiązywać. W związku z reformami administracyjnymi, przeprowadzanymi w omawianym okresie, zmianom ulegało również terytorium badawcze oraz jego nazwa. Teren badań od początku ustalano według granic administracyjnych, zgodnie z założeniem, iż obszar województwa, zasiedlony mniej więcej równomiernie przez ludność zróżnicowaną pod względem pochodzenia regionalnego, jest jak gdyby jednolity w swej różnorodności. Zatem, prowadzenie badań nad kulturą ludową tego terytorium nie miało w zasadzie odniesień do dawnych regionów historycznych. Wyjątek stanowiły badania prowadzone na niewielkich terenach zamieszkałych przez ludność rodzimą, wyróżniającą się kulturowo z ogółu mieszkańców województwa zielonogórskiego.

Obszar województwa zielonogórskiego w granicach z 1950 roku nazywano umownie Ziemią Lubuską, Środkowym Nadodrziem oraz Zielonogórskiem w rozumieniu regionu. Obecnie zaczęto stosować terminy: Lubuskie, region lubuski – zamiennie z określeniem: województwo lubuskie. Myślę, że nadanie jednostce administracyjnej nazwy o walorze historycznym i symbolicznym (jaką nosi województwo lubuskie) pozwoli ujednolicić nazewnictwo omawianego terenu.

W niniejszym artykule pragnę przedstawić krótki rys historyczny etnograficznych badań prowadzonych przez lubuskie muzea, jak również główne kierunki tych prac.

Pierwsze etnograficzne badania muzealne w województwie zielonogórskim rozpoczęto w 1959 roku, z inicjatywy powstającego w tym czasie Działu Etnograficznego Muzeum Okręgowego w Zielonej Górze (obecnie Muzeum Ziemi Lubuskiej), którego jedynym pracownikiem była pisząca te słowa. Dział ten, w trakcie organizacji, prawie wcale nie posiadał zabytków. Zaistniała więc konieczność przeprowadzenia w terenie penetracji w celu gromadzenia zabytków kultury ludowej i zebrania jak najwięcej wiadomości

o tej kulturze. Przeprowadzono w roku 1959 badanie terenowe, które zapoczątkowały działalność badawczą zaplanowaną na kilka lat (B. Kołodziejska, 1969). Wcześniej, bo już w 1945 roku, gromadzenie zabytków kultury ludowej ludności rodzimej rozpoczęło Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu Wlkp., które nie podejmowało jednak tematycznych prac badawczych.

Badania przeprowadzono we wschodnich powiatach ówczesnego województwa zielonogórskiego. W latach następnych objęto badaniami całą Ziemię Lubuską. Dział etnograficzny Muzeum Okręgowego jako instytucji o zasięgu wojewódzkim musiał gromadzić zabytki oraz wiedzę o nich z terenu całego województwa.

Zakres tematyczny badań przeprowadzonych w 1959 roku obejmował dziedziny kultury ludowej, stanowiące podstawę gospodarczą wsi oraz zajęcia i techniki ludowe charakterystyczne dla badanego obszaru: rolnictwo, rybołówstwo, plecionkarstwo, obróbkę lnu, a także budownictwo, ze szczególnym uwzględnieniem rozplanowania wewnątrz budynków mieszkalnych. Podjęto również temat przekrojowy: przemiany kultury materialnej ludności przesiedleńczej. Temat ten, z biegiem lat rozszerzony na całokształt kultury ludowej ludności napływowej, stał się wiodącym tematem badawczym.

W badaniach zwrócono uwagę na funkcjonowanie wytworów tradycyjnej kultury ludowej we współczesnej wsi oraz na przyczyny przetrwania bądź zaniku poszczególnych dziedzin tej kultury.

W latach 60. ubiegłego wieku podjęto kolejne tematy badawcze: tkactwo (B. Kołodziejska, 1965a), ubiór (B. Kołodziejska, 1976), wybrane dziedziny sztuki ludowej (B. Kołodziejska, 1965a, 1975, 1978), rzemiosła wiejskie (B. Kołodziejska, 1969). Z rzemiosł szczególną uwagę skoncentrowano na garncarstwie, które było wtedy wytwórczością ludności napływowej i wręcz „modelowym” przykładem reaktywowania, trwania i zaniku ludowego rzemiosła repatriantów na ziemiach zachodnich (B. Kołodziejska, 1973).

Oprócz obserwacji funkcjonowania umiejętności twórczych i wytwórczych przeszczepionych w nowe środowisko, badano (oprócz mnie, etnografowie i studenci z ośrodka poznańskiego i warszawskiego) proces adaptacji i integracji kulturowej nowych mieszkańców wsi w okresie powojennym. Te założenia badawcze były realizowane również w następnych latach. Badania miały charakter penetracyjny, w pewnych wsiach – stacjonarny. Rozpoczęto je w wytypowanej wsi; wyznaczenie następnych punktów badawczych odbywało się w terenie, po zapoznaniu z możliwościami uzyskania interesujących danych od informatorów. Badaniom towarzyszyły zapytania o możliwości nabycia wybranych wytworów kultury ludowej przez muzeum. Były prowadzone w oparciu o kwestionariusze opracowane przeze mnie i przekazane badaczom do realizacji. Przeprowadzono także badania ankietowe

wybranych dziedzin kultury ludowej, uzyskując tą drogą ich obraz z terytorium całego województwa. W odniesieniu do garncarstwa przeprowadzono również badania archiwalne w celu zebrania wiadomości o przeszłości tego rzemiosła w Zielonogórskim.

Zintensyfikowanie penetracji terenowych nastąpiło w latach 70. i 80. ubiegłego stulecia w związku z przekształceniem Działu Etnograficznego Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonogórski Park Etnograficzny, a następnie w Muzeum Etnograficzne i zatrudnienie etnografów. W Zielonogórskim Parku Etnograficznym został zatrudniony Przemysław Niedźwiedziński, pierwszy realizator skansenu w Ochli, Sławomira Bydałek, Małgorzata Stachowiak i Irena Lew. Już w Muzeum Etnograficznym podjęli pracę: Irena Soppa, Mieczysław Soppa i Barbara Rybińska.

W okresie tym nastąpiła zmiana zakresu terytorialnego badań. Po reformie administracyjnej w 1975 roku obszar województwa zielonogórskiego uległ zmianie; północne powiaty znalazły się w obrębie nowo powstałego województwa gorzowskiego. Odpadła też południowa część obszaru województwa. Nową problematykę badawczą stworzyło przyłączenie części zachodnich rubieży Wielkopolski.

Powołanie województwa gorzowskiego i zatrudnienie w Muzeum w Gorzowie Wlkp. etnografa, Wojciecha Sadowskiego, umożliwiło realizowanie na tym terenie własnego programu. Badania Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. omówię w dalszej części artykułu.

Badania prowadzone w latach 80. i 90. obejmowały w zasadzie problematykę działów merytorycznych Muzeum Etnograficznego. Etnografowie badali następujące dziedziny kultury ludowej: budownictwo – Mieczysław Soppa, stroje i tkaniny – Irena Lew, sztukę ludową – Sławomira Bydałek i Barbara Rybińska. Ponadto prowadzono badania obrzędowości rodzinnej i dorocznej związanej z badanymi dziedzinami kultury materialnej. Prowadzono też badania przemian kultury ludowej rozpoczęte w latach 50. (B. Kołodziejska, 1996). Kontynuowano gromadzenie danych do kartoteki twórców i wytwórców ludowych, założonej w 1974 roku. Badano też problem obecności kultury ludowej w życiu współczesnym (B. Kołodziejska, 2001).

Reforma administracyjna w 1999 roku i powołanie województwa lubuskiego znów zmieniły obszar badań. W granicach tego samego województwa znalazły się ponownie regiony – zielonogórski i gorzowski. Ponieważ jednak muzea w Zielonej Górze i Gorzowie przez wiele lat realizowały własne programy badawcze, utrzymano tę odrębność. Jednakże w pracach etnografów gorzowskich i zielonogórskich są pewne zbieżności tematyczne i problemowe, wynikające ze specyfiki kulturowej penetrowanego terytorium.

Postępujący szybko rozwój cywilizacyjny, zmieniający oblicze wsi lubuskiej, zmusza etnografów do podejmowania nowych tematów i problemów badawczych, do nowego spojrzenia na kulturę ludową. Etnografowie zatrudnieni w Muzeum Etnograficznym przyjęli to wyzwanie, podejmując trud śledzenia nowych zjawisk kulturowych, przy jednoczesnej kontynuacji dotychczasowych badań.

Cały zespół pracowników merytorycznych prowadzi badania nad poszczególnymi dziedzinami kultury regionalnej, ogólnopolskiej i łużyckiej (I. Lew, 2003). Gromadzi się także źródła do historii grup osiedleńczych: dokumenty i materiały ikonograficzne.

Zmniejszające się z roku na rok zasoby budownictwa ludowego wymagają zintensyfikowania badań, przekomponowania koncepcji skansenu w Ochli i wzbogacenia go o nowe obiekty. Prowadzi się więc w terenie inwentaryzację zabytkowych budynków wiejskich, również badania wyposażenia wewnątrz; efektem jest między innymi przygotowanie ekspozycji ilustrującej stosunki ludnościowe na wsi lubuskiej (M. Soppa, 2000a), już wcześniej sygnalizowane (M. Soppa, 1989).

Przyspieszony proces zaniku tradycyjnej wytwórczości i wiejskich zajęć domowych oraz pojawiania się wytwórczości nowej, nawiązującej materiałem i techniką wykonania do tradycji, jest pilnie obserwowany i dokumentowany pod hasłem „Ginące zawody i umiejętności” (I. Soppa, 2000). Dziedzina ta wymaga pewnej czujności – jest to więc zadanie badawcze zakrojone na wiele lat.

Bliskość granicy polsko-niemieckiej i wynikające stąd kontakty międzyludzkie, wymiana treści kulturowych, wymaga od etnografów zajęcia się tym problemem. Badania przeprowadzone pod koniec lat 70. znalazły współczesną kontynuację (I. Lew, 2000).

Przeprowadzono również badania społeczności nadgranicznych i funkcji granicy polsko-niemieckiej jako linii rozdziału dwu homogenicznych grup ludnościowych. Zwrócono uwagę na zmiany tej funkcji wraz z wchodzeniem w życie kolejnych przypisów dotyczących przekraczania granicy (M. Soppa, 2000b)

Od kilku lat prowadzi się badania w zakładach przemysłowych, upadłych w wyniku przemian polityczno-gospodarczych. Badania te dokumentują dawne procesy technologiczne, a także umożliwiają pozyskanie przez Muzeum Etnograficzne zabytkowych środków produkcji (I. Soppa, 2004). Jakkolwiek wytwórczość ta nie była dotąd przedmiotem badań etnograficznych, obecnie wkracza do kręgu zainteresowań etnografów. Jest to przejaw rozszerzenia się przedmiotu etnografii. Niektóre dziedziny produkcji są

bowiem kontynuacją odpowiednich dziedzin wytwórczości ludowej – po zmianie i ulepszeniu procesu i środków produkcji (na przykład włókiennictwo).

W badaniach sztuki ludowej podejmuje się ważny problem granicy pomiędzy twórczością ludową a nieprofesjonalną (B. Rybińska, 2000). Problem ten staje się coraz bardziej wyrazisty w miarę odchodzenia dawnych twórców, a pojawiania się następnych, nawiązujących lub pragnących nawiązać do ludowej tradycji. Być może zaistnieje konieczność redefinicji pojęcia „sztuka ludowa”.

Prowadzono prace dokumentacyjne z zakresu folkloru. Wiele uwagi poświęcono opracowaniu sylwetek lubuskich koźlarzy, a także zagadnieniu społecznej funkcji folkloru. Część materiałów już została opublikowana (B. Łakoma 2000). Badano również problem wpływu zespołu folklorystycznego na kształtowanie się tożsamości regionalnej (M. Pokrzyńska, 2000).

Nowością w pracach badawczych i dokumentacyjnych jest gromadzenie materiałów o postaciach wybitnych pedagogów zasłużonych dla regionu: Antoninie Woźnej, Wandzie Chełkowskiej, Jadwidze Pareckiej. Biografie zaszyfrowane w folderach (B. Łakoma, 2002) powinny doczekać się szerszej publikacji.

W związku ze specyfiką położenia Muzeum Etnograficznego w naturalnym środowisku przyrodniczym, przeprowadzono badania tegoż środowiska. W wyniku tych prac przygotowano dydaktyczną ścieżkę przyrodniczą, współgrającą ze specyfiką działalności muzeum na wolnym powietrzu (W. Biernacka, 2004).

Etnograficzne badania muzealne w województwie gorzowskim rozpoczęły się wraz z powołaniem Działu Etnografii w Muzeum w Gorzowie Wlkp. (obecnie Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta) i zatrudnieniem etnografa. Z osobą W. Sadowskiego wiążą się pierwsze penetracje terenowe mające na celu gromadzenie zabytków kultury ludowej dla nowo powstałego Działu, kontynuowane w latach następnych. Pracom zbierackim towarzyszyły badania terenowe, poruszające najważniejsze problemy kultury ludowej w Gorzowskiem. Program badań zainicjowany przez W. Sadowskiego jest realizowany do dziś.

Zatrudnienie w Muzeum w latach 90. drugiego etnografa, Mirosława Pecucha, rozszerzyło zakres prac o zagadnienia związane z zainteresowaniami tegoż pracownika. Badaniami objęto całe województwo gorzowskie; po reformie administracyjnej w roku 1999 i powołaniu województwa lubuskiego etnografowie gorzowscy prowadzą badania w północnej jego części.

Tematy badawcze Działu Etnografii Muzeum Lubuskiego im. J. Dekerta w Gorzowie Wlkp. to: tradycyjne budownictwo w dorzeczu Warty

i Noteci, młynarstwo w Gorzowskim, przemiany tradycyjnej obrzędowości, diaspora mniejszości; opracowuje się monografie wsi gorzowskich i prowadzi dokumentację kapliczek i krzyży przydrożnych.

Badania budownictwa ludowego są zadaniem ciągłym, stale realizowanym. Część tych prac znalazła już swój wyraz w publikacjach (W. Sadowski, 1982, 1997). Opublikowano również wyniki badań nad młynarstwem w Gorzowskim (W. Sadowski, 2001a, 2001b, 2001c). Spośród opracowywanych monografii wsi gorzowskich wydano dwie (W. Sadowski, 1986, 2002).

Szczegółowo badano zajęcia domowe i gospodarskie oraz zmiany jakie dokonały się w gospodarowaniu osadników powojennych na tym terenie. Zwrócono uwagę na fakt, iż wyniku powojennych migracji powstała na tym terenie specyficzna kultura (W. Sadowski, 2002).

Wiele uwagi poświęcono tradycyjnej kulturze osadników z Białorusi (W. Sadowski, 1981, 1995). W zasięgu badań znalazła się również problematyka sztuki ludowej i nieprofesjonalnej (W. Sadowski, 1984, 1985, 1991) oraz obrzędowości rodzinnej i dorocznej (W. Sadowski, 1996).

Cechą charakterystyczną ziem zachodnich jest ich wielokulturowość, zróżnicowanie mieszkańców tych ziem pod względem pochodzenia regionalnego. Problem znalazł się również w programie badawczym w Gorzowskim (W. Sadowski, 1988).

W złożonej problematyce demograficznej tak zwanych ziem odzyskanych ważne miejsce zajmuje grupa Łemków przesiedlonych przymusowo na te tereny. Wieloaspektowe badania tej grupy ludności prowadzi M. Pecuch. Badania obejmują zagadnienie świadomości narodowej Łemków (M. Pecuch, 1997), obecność kultury tradycyjnej w ich życiu (M. Pecuch, 2000a), wpływ folkloru muzycznego na zachowanie łemkowskiej tożsamości kulturowej (M. Pecuch, 2000b). Badacz zwrócił uwagę również na wpływ szkolnictwa na procesy akulturacji, asymilacji i rekulturacji Łemków (M. Pecuch, 2004a) w szerokim kontekście terytorialnym, wykraczając poza granice województwa gorzowskiego (M. Pecuch, 1998, 2004b).

W zamyśle jest prowadzenie badań problemu adaptacji współczesnych repatriantów i uchodźców politycznych, osiedlających się w województwie gorzowskim.

Określone ramy objętościowe artykułu nie pozwalają na szersze omówienie badań prowadzonych przez etnografów – muzealników w województwie lubuskim. Dopelnieniem obrazu będą opracowania kultury ludowej wydawane sukcesywnie w miarę gromadzenia materiałów. Doraźną publikacją wyników badań są ekspozycje i wydarzenia muzealne, przygotowywane w oparciu o wiedzę zdobytą w toku prac w terenie.

Literatura

- BIERNACKA W., LEWANDOWSKA A., RATYŃSKA H. (2004), Szata roślinna skansenu w Ochli. Dydaktyczna ścieżka przyrodnicza, Ochla.
- KOŁODZIEJSKA B. (1965a), Tkactwo ludowe. Z badań nad kulturą ludową Ziemi Lubuskiej. Informator, Zielona Góra.
- (1965b), Wystawa wycinanek łowickich Zofii Foks w Muzeum Okręgowym w Zielonej Górze, „Polska Sztuka Ludowa” nr 1, Warszawa.
- (1969), Problematyka badań etnograficznych prowadzonych przez Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne” t. I, Zielona Góra,
- (1973), Rzemiosło garncarskie w Zielonogórskim, Poznań – Wrocław.
- (1975), Współczesna twórczość ludowa, Zielona Góra.
- (1976), Ubiór ludowy współczesnych mieszkańców Ziemi Lubuskiej jako wyznacznik ich dzisiejszej przynależności regionalnej, „Polska Sztuka Ludowa” nr 2.
- (1978), Pisankarstwo ludowe, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne” t. VI, Zielona Góra.
- (1991), Współczesna kultura ludowa Ziemi Lubuskiej, „Twórczość Ludowa” R.VI, nr 1, Lublin.
- (1996), Przemiany kultury ludowej w Zielonogórskim, Zielona Góra.
- (2000), Miejsce kultury ludowej w życiu współczesnym (na przykładzie województwa lubuskiego), „Rocznik Lubuski” t. 26, cz. 1, Zielona Góra.
- LEW I. (2000), Warunki kształtowania się „małej ojczyzny” w rejonie pogranicza na przykładzie funkcjonowania małżeństw mieszanych polsko-niemieckich, „Rocznik Lubuski” t.26, cz. 1, Zielona Góra.
- (2003), Działalność Muzeum Etnograficznego w Zielonej Górze z/s w Ochli za 2003 rok – opracowanie do użytku wewnętrznego.
- ŁAKOMA B. (2000), Instrument ludowy kozioł polski we współczesnym społeczeństwie lubuskim, „Rocznik Lubuski” t. 26, cz. 1, Zielona Góra.(2002), „Wesele Przyprostyńskie” Antoniny Woźnej sceną żywego przekazu kultury narodowej i patriotyzmu, Ochla.
- PECUCH M. (1997), Wymiary świadomości narodowej Łemków, „Lud”, t. LXXXI, Wrocław.

-
- (1998), Wrastanie poprzez sacrum. Ukraińcy na ziemiach zachodniej i północnej Polski, „Lud”, t. LXXXI, Wrocław.
- (1999), Wytwory materialne jako wyróżnik tożsamości kulturowej grupy mniejszościowej (na przykładzie Łemków w Gorzowskiem), „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” nr 6.
- (2000a), Kultura tradycyjna w życiu Łemków z północnej części województwa lubuskiego, „Rocznik Lubuski” t. 26, cz. 1, Zielona Góra.
- (2000b), Wpływ folkloru muzycznego na zachowanie lemkowski tożsamości kulturowej (na przykładzie północnej części województwa lubuskiego), „Rocznik Lubuski” t. 26, cz. 1, Zielona Góra.
- (2004a), Wpływ szkolnictwa na procesy akulturacji, asymilacji i rekulturacji Łemków, „Rocznik Lubuski” t. 30, cz. 1, Zielona Góra.
- (2004b), Łemkowie na Ukrainie. Współczesny stan kultury tradycyjnej, [w:] *Wschód w polskich badaniach etnologicznych i antropologicznych. Problematyka – badanie – znaczenie*, red. Z. Jasiewicz, Poznań.
- POKRZYŃSKA M. (2000), Rola zespołu folklorystycznego w kształtowaniu tożsamości regionalnej, „Rocznik Lubuski” t. 26, cz. 1, Zielona Góra.
- SADOWSKI W. (1981), Tradycyjna kultura regionu pochodzenia w życiu współczesnym – osadnicy z Białorusi na wsi w Gorzowskiem, maszynopis.
- (1982), Zróżnicowanie etnograficzne oraz rozplanowanie i zabudowa wsi i zagrody w Gorzowskiem, [w:] *Problemy Budownictwa wiejskiego w Polsce północno-zachodniej*, red. T. Polak, Warszawa.
- (1984), Rzeźba św. Antoniego od Maciejewskich jako symbol losów przesiedleńców z Buga, „Lud” t. LXVIII, Wrocław.
- (1985), Jan Łabowski, rolnik i malarz, „Polska Sztuka Ludowa” nr 3/4.
- (1986), Wełmin i jego mieszkańcy. Muzeum Narodowe Rolnictwa w Szreniawie, Rocznik t. 15.
- (1988), Zróżnicowanie społeczne, etnograficzne i religijne w Gorzowskiem po 1945 roku, „Lud” t. LXXII.
- (1991), Twórca ludowy – nieprofesjonalny, „Lud” t. LXXIV.
- (1996), Obrzędowość doroczna w życiu współczesnym na przykładzie przesiedleńców z Buga osiadłych w Gorzowskiem, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, nr 3.
- (1997), Budownictwo wiejskie u zbiegu Noteci i Warty, Sanok – Gorzów.

-
- (2000), Wiejskie zajęcia gospodarcze i domowe w Gorzowskiem po 1945 roku, „Rocznik Lubuski” t. 26, cz. 1, Zielona Góra.
- (2001a), Młyny zbożowe na terytorium byłego powiatu gorzowskiego, „Czas i Przestrzeń”, Pismo Muzeum Lubuskiego im. J. Dekerta w Gorzowie Wlkp., nr 3.
- (2001b), Wykaz młynów na terenie byłego powiatu gorzowskiego, „Czas i Przestrzeń”, Pismo Muzeum Lubuskiego im. J. Dekerta w Gorzowie Wlkp., nr 3.
- (2001c), Wykaz młynarzy byłego powiatu gorzowskiego, „Czas i Przestrzeń”, Pismo Muzeum Lubuskiego im. J. Dekerta w Gorzowie Wlkp., nr 3.
- (2002), Wybrane aspekty życia wsi Raclaw, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” nr 9.
- SOPPA I. (2000), Ginące zawody i umiejętności w Muzeum Etnograficznym w Zielonej Górze z siedzibą w Ochli, „Rocznik Lubuski” t. 26, cz. 1, Zielona Góra.
- (2004), Upadłe zakłady przemysłowe – pozyskiwanie zabytków. Referat na Międzynarodowej Sesji Muzeów na Wolnym Powietrzu, Sanok.
- SOPPA M. (1989), Odzwierciedlenie stosunków ludnościowych województwa zielonogórskiego w wyposażeniu wnętrza chałup na terenie skansenu w Ochli, „Acta Scansenologica” t. 5, Sanok.
- (2000a), Charakterystyka stosunków etnicznych na Ziemi Lubuskiej – próby przedstawienia zróżnicowania kulturowego w skansenie, „Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu”, nr 2, Toruń.
- (2000b), Pogranicze a granica w świadomości mieszkańców województwa lubuskiego, „Rocznik Lubuski” t. 26, cz. 1, Zielona Góra.